

Marxistická sociologie je od samého počátku těsně spjata s ekonomickým životem společnosti, s ekonomickým rozvojem. Má to své důvody teoreticko-metodologické (její zakotvení v historicko-materialistickém pojetí dějin) i důvody vyplývající z potřeb společenské praxe (plánovitý charakter společenského rozvoje v podmínkách socialismu, který určuje poslání společenskovedních disciplín). Uplatnění marxistického přístupu pochopitelně neznamená „ekonomizovat“ všechny společenské jevy, převádět je na jakéhosi společného jmenovatele ekonomické struktury, nýbrž jde o to, pochopit směr, formy a význam, v nichž se v rámci historicky konkrétních podmínek produkuje a reprodukuje společenský život ve svých základních vztahových strukturách. Jde ovšem zároveň o to, pojmut a analyzovat způsoby a prostředky, jimiž lidé — jakožto příslušníci společenských tříd a skupin — dané výrobní vztahy využívají a mění v souladu se základní dějinnou tendencí, již je přechod od kapitalismu k socialismu a od budování základů socialismu k výstavbě rozvinuté socialistické společnosti. (1)

Jedním ze základních rysů marxistické ekonomie i sociologie je skutečnost, že se nerozvíjejí „o sobě“, jako akademické disciplíny odtržené od společenské praxe, nýbrž že jejich hlavním smyslem je přispívat k odhalení zákonitostí probíhající vývojové etapy na základě studia konkrétních mechanismů společenské reprodukce. Čím náročnější úkoly před společností stojí, tím hlouběji se musí prosazovat jednota teorie a praxe, ekonomie a sociologie, vědy a výroby. Jestliže v extenzivní fázi rozvoje ještě bylo možné (i když jen podmíněně) pojímat ekonomiku jako svébytnou oblast společenského života, pro niž je třeba zajistit potřebné „vstupy“ v zájmu dosažení požadovaných „výstupů“, pak v současné etapě přechodu k intenzivní cestě rozvoje se naléhavě ukazuje provázanost celého společenského reprodukčního procesu, nerozlučitelnost jeho jednotlivých sfér.

Těsná provázanost všech článků reprodukčního cyklu představuje pro společenskovední výzkum a jeho aplikaci mimo jiné to, že se stírají dříve zdánlivě jasné kontury ekonomické a sociální oblasti, zejména pak že ekonomika musí stále více brát v úvahu svůj sociální obsah a využívat sociální zdroje svého rozvoje. (2) Mobilizace vnitřních rezerv, nezbytná pro další růst neznamená jen lepší využívání tradičních zdrojů (surovin, pracovních sil, techniky a technologie, organizace výroby), ale zároveň stále více zapojování zdrojů nových, přetváření toho, co bylo dříve chápáno jen jako „výstup“, v integrální složku růstového potenciálu. Pro oblast společenských věd to mimo jiné znamená újeji propojovat a sjednocovat přístupy ekonomie a sociologie, analy-

(1) Jak ukázal V. I. Lenin již v práci *Ekonomický obsah národnictví*, vztah ekonomické a sociální sféry, jejich vzájemnou podmíněnost, je třeba zkoumat vzhledem ke konkrétním společenským podmínkám, k dané vývojové etapě [Lenin 1951 : 459].

(2) Jak uvedl s. M. Gorbačov, „je nezbytně nutné důsledně usilovat o upevnění sociální spravedlnosti při rozdělování hmotných a duchovních statků a posílit vliv sociálních faktorů na rozvoj hospodářství a zvýšení jeho efektivnosti“ [Gorbačov 1985].

zovat všechny články společenského reprodukčního procesu z obou hledisek současně. (3)

1. Obecné a specifické v přístupech ekonomie a sociologie

Sférou, v níž se potřeba takového sjednocení objevuje nejvýrazněji, jsou pracovní síly. Lidská práce je základním zdrojem veškerého společenského bohatství a „homo faber“ je tedy hlavním nositelem ekonomického procesu. Zároveň však cílem a smyslem výroby je vytváření stále lepších životních podmínek obyvatelstva, přičemž práce je tím ekonomicky přínosnější (ve smyslu široce a dlouhodobě pojaté efektivity), čím je její obsah bohatší, s čím větším zaujetím je vykonávána a čím více přispívá k rozvoji člověka. Ekonomická instrumentalita a společenská finalita lidské práce jsou v etapě budování rozvinutého socialismu nerozlučitelně spjaty a představují uzlový bod reprodukčního procesu. Je to přímý protiklad kapitalistického výrobního způsobu, který — jak podrobně ukázal K. Marx v *Kapitálu* — spočívá právě v oddělení pracovního procesu a jeho produktu, v rozpolcení celého reprodukčního cyklu soukromým vlastnictvím výrobních prostředků: nikoli uspokojování lidských potřeb, nýbrž produkce nadhodnoty vystupuje jako „přímý účel a určující pohnutka výroby“ [Marx 1956 : 428].

Týž společenský fenomén, tj. ekonomicky aktivní populace jakožto producent materiálního společenského bohatství a společenských vztahů, je v ekonomii a sociologii zkoumán z odlišných hledisek a různými metodami.

V ekonomii vystupují pracovní síly jako jeden z výrobních činitelů a komponent produkční základny na různých úrovních organizačních jednotek. Především po této linii se také provádí agregace či dezagregace pracovních sil a jsou propočítávány základní ekonomické ukazatele (produktivita živé práce či souhrnná produktivita, relace růstu produktivity práce a mzdového fondu apod.), jejichž pomocí je regulována, plánována a kontrolována výroba. Tomu odpovídá i potřebná informační báze, založená na načítání údajů za organizační jednotky do stále širších agregátů, až po celý národohospodářský komplex. Zpracování a analýza takových dat má mnoho výhod (informace jsou pořizovány vyčerpávajícím způsobem, vytvářejí souvislé časové řady — byť někdy přerušené změnami metodiky — a jsou přímo návazné na ukazatele řízení), zároveň však může jen obtížně překročit metodické meze jejich sběru, tj. nadindividuální charakter primárních jednotek zjišťování. Předmětem makroekonomické analýzy je nejčastěji souhrnná pracovní síla a její vývoj v čase, sledovaný v kontextu dynamiky ostatních výrobních faktorů, který dovoluje určit míru jejího využití a vliv na dynamiku společenské produktivity práce. (4)

V sociologii jsou pracovní síly sledovány především jakožto sociální struktura aktivní populace, ať z hlediska sociálně třídního (daného určením společenských

(3) Je třeba uvést, že plnění této závažné společenské objednávky naráží na řadu objektivních i subjektivních příčin. Jak uvádí F. Charvát „právě ve zřetelném kontrastu s reálnou spjatostí ekonomických a sociálních procesů existuje hluboký nepochopitelný vnitřní konzistenci a systematickosti ekonomických a sociálních analýz. Příčiny jsou podle našeho názoru v podstatě dvojího typu: za prvé sociální je skutečně svým rozsahem náročnější, mnohotvárnější a fakticky nepostižitelné bez opěrného systému ekonomických poznatků; za druhé, cesta od zboží a peněz ke třídám není jednoduchá, bývá často ze subjektivních důvodů přeskakována a opomíjí se celý složitý myšlenkový pohyb tak rozhodující pro metodologickou úroveň a konečnou i pro vlastní hodnotu poznatků“ [Charvát 1975 : 26].

(4) Vhodným příkladem takového typu analýzy je práce Klacka a Tomse, v níž se mj. formuluje model vývoje zaměstnanosti, řešící vztah mezi tempem růstu produkce a nutným přírůstkem fondu pracovní doby [Klacek, Toms 1976 : 136n].

skupin podle vlastnictví výrobních prostředků a stupně jejich osvojení), či z hlediska sociálně profesního (vycházejícího z určení konkrétní povahy práce). Jde o uskupení, která fungují v rovině společenských vztahů a různým způsobem a podílem přispívají k jejich využívání, reprodukci a přeměně. V zásadě je zde zkoumán též společenský reprodukční proces jako v ekonomii, avšak z té stránky, která se týká reprodukce samotných producentů, společenských vztahů, do nichž vstupují, a životních podmínek určujících jejich postavení i stimulujících jejich aktivitu. I když základní jednotkou sociologické analýzy není jedinec, nýbrž společenská skupina, jsou potřebné informace získávány zpravidla na individuální úrovni, na výběru populace, a to buď jednorázově, nebo periodicky, nikoli však v kontinuálních časových řadách. Taková výpověď není bezprostředně využitelná pro potřeby plánování a řízení, přičemž je výběrovým charakterem dat přirozeně limitována. K nesporným výhodám však patří to, že údaje mají zpravidla bohatší obsah (což vyplývá z podstatného rozdílu mezi rozsahem a obsahovými možnostmi sociologického dotazníku a statistického výkazu) a lze je zpracovávat v libovolných průřezech (agregacích individuů).

V obou přístupech, tj. prostřednictvím ekonomických a sociologických metod získávání, analýzy a využití dat, dostáváme vždy jen určitý výsek, odlišně akcentovanou *aproximaci sociálně ekonomické reality*. Základním východiskem ekonomické analýzy je srovnávání časového vývoje ukazatelů výrobních funkcí, z něhož se odvozují jejich vazby a závislosti. Oporou výpovědi o vlivu jednotlivých činitelů je tedy především změna v čase — ačkoli daný výsledek může být zprostředkován faktory, které nebyly vedeny v patrnosti nebo jejichž působnost může být jen přechodná. Z povahy informační báze sociologie vyplývá zaměření na strukturní analýzu, tj. zjišťování determinant a podmínek daného jevu i jeho dynamiky z kontextu vazeb a souvislostí. Hlavní oporou je tedy pohyb (či spíše kvazipohyb) ve struktuře, z něhož se vyvozují závěry o vývojových charakteristikách. Také tento způsob odvozování je velmi podmíněný, neboť přes značnou stabilitu vztahů mezi sociálními jevy dochází ke změnám a vývoji, ať v souvislosti s historickým časem, ekonomickým cyklem, generační obměnou apod.

Naznačená charakteristika obou přístupů se týká jen jejich dominantních rysů a zdaleka *neplatí bez výhrad*. V rámci ekonomie se využívá i postupů založených na analýze průřezových dat. Využití kapacitní informační techniky dovoluje překonat nedostatky dosavadní ekonomické statistiky a zakládat datové báze na jedincích jakožto základních jednotkách. (5) Stejně tak v rámci sociologie se můžeme setkat s oblastmi, které jsou přímo založeny na interpretaci údajů o jednotkách „vyššího řádu“ — typickým příkladem je sociální ekologie, v níž byl mimo jiné proveden důkaz o neadekvátnosti některých takto založených výpovědí pro reálné vztahy. (6) Oba přístupy, tj. explikace funkčních vazeb z vývojových trendů a hledání dynamiky ve struktuře podmíněností, se přitom *doplňují a do značné míry prolínají*. Jejich skutečné propojení, které by vedlo k využití předností obou nejen v interpretační fázi, ale

(5) Příkladem může být jednorázové výběrové statistické šetření o mzdách pracovníků za červen 1984, jehož jednotkou jsou jedinci — pracovníci vybraných organizací. Údaje o pracovnících vycházejí z jednotné údajové základny organizací (JÚZO) a přenášejí se ze mzdové a personální evidence přímo na magnetické pásky, takže vytvořený soubor dat umožňuje libovolné zpracování [Štětka 1984].

(6) V klasickém Robinsonově článku je názorně ukázáno, že výpovědi odvozené z charakteristik územních jednotek mohou být přímo protikladné vůči reálným vztahům zjištěným na základě charakteristik jedinců [Robinson 1950]. V jiných souvislostech Hartl zajímavě ukázal, jak se liší vazby mezi hodnotovými okruhy, zkoumáme-li je na souboru jedinců a na souboru kolektivů [Hartl 1983 : 91].

již ve způsobu získávání a metodách zpracování dat, není ovšem jednoduché a vyžádá si značné úsilí.

2. Některá hlediska sociologické analýzy

Využití všech možností, které poskytuje propojení přístupů ekonomie a sociologie pro poznání společenských procesů obecně a dynamiky pracovních sil zvláště, představuje složitý, náročný a nutně dlouhodobý program. Zde můžeme učinit jen velmi malý krok, totiž ukázat *některé typy analýz*, resp. hlediska charakteristická dosud spíše pro sociologii, která mají nepochybnou ekonomickou relevanci. Příklady volíme z tematického okruhu pracovních sil, v jehož rámci je propojení obou disciplín nejvíce zjevné. Navíc jde zčásti o problémy, při jejichž řešení mohou hlediska, informace a procedury sociologie přispět k prohloubení a konkretizaci poznatků statistických šetření, jejichž výsledky běžně vstupují do ekonomických analýz.

Prvním zvoleným hlediskem

je reprodukce, tedy pojem nikterak pro sociologii specifický. Při reprodukci pracovních sil jde kromě početnosti o celou řadu vlastností, jako je kvalifikace a její využití, resp. o různé aspekty obsahu práce, jehož kvalita je jednou z podmínek přechodu k intenzivnímu způsobu hospodaření. Dynamika pracovních sil má nejen aspekt vývojový (kvantitativní a kvalitativní změny v čase), ale také konkrétně historický (specifický charakter určitých etap, který může vést k diskontinuitě trendových změn) a s ním spjatý aspekt generační (jednotlivé věkové skupiny v sobě nesou stopy minulých změn). Odlišení těchto aspektů je důležité jak pro hodnocení současného stavu, tak pro předvídaní dalšího vývoje. Jedna ze sociologických operacionalizací reprodukce, již je sociální mobilita, se zaměřuje právě na generačně specifické pohyby, registrující určitou stránku historického vývoje v reálné demografické kontinuitě společnosti. Věkové členění tak vypovídá o celé řadě skutečností: o charakteristických rysech historického období, v němž pracovníci zahajovali svoji ekonomickou aktivitu, o průběhu pracovní dráhy, průvodních jevech jejích jednotlivých fází apod. Jeho prostřednictvím lze odhalit zdroje některých napětí současnosti či perspektivy pravděpodobných změn. Ukážeme to na příkladu plnění kvalifikačních požadavků a využívání kvalifikace.

Statistický úřad uskutečnil již několik šetření duševních pracovníků, která sledovala, jaké vzdělání je pro obsazení funkčních míst požadováno a jakého vzdělání tito pracovníci skutečně dosáhli. Šetření se opírala o výkaz vyplňovaný organizacemi, jehož podoba předem limitovala možnosti zpracování. Na základě jejich výsledků je možné porovnávat vývoj kvalifikačního obsazení funkčních míst, využití získané kvalifikace, rozdíly mezi muži a ženami z těchto hledisek a stav v jednotlivých resortech a odvětvích. Nelze však sledovat různá hlediska současně ani situovat zjištěný stav do historického času. Ukážeme proto, jaké možnosti poskytuje analýza takového typu dat, máme-li je k dispozici v primární (individualizované) podobě a můžeme-li pracovat také s věkovým členěním. Podkladem jsou výsledky *Šetření třídní a sociální struktury ČSSR z roku 1978*, které zahrnovalo mimo jiné stejné údaje o požadovaném a skutečném vzdělání (rovněž poskytnuté organizacemi).

V tabulce 1 uvádíme základní výsledky dvou řad analýz variance. První se týká pracovníků na funkčních místech, pro něž se požaduje buď úplné střední odborné, nebo vysokoškolské vzdělání. Zde jsme pak sledovali podíl osob splňujících požadovanou kvalifikaci, a to současně ve třech členěních (podle pohlaví, hlavních ekonomických sektorů a věku). Do druhé řady analýz byli začleněni pracovníci, kteří středního odborného či vysokoškolského vzdělání

Tabulka 1. Mnohonásobná klasifikační analýza některých faktorů plnění kvalifikačních požadavků a využití kvalifikace u pracovníků na odborných místech a s odborným vzděláním

	Splňující kvalifikační požadavky míst			Využívající svoji kvalifikaci		
	ÚSO	VŠ	Celkem	ÚSO	VŠ	Celkem
Průměr v %	72,2	64,9	69,0	82,1	86,7	82,6
Odchytky od průměru v %						
Pohlaví:						
muži	3,4	1,7	1,8	—3,8	2,1	—0,9
ženy	—2,5	—4,4	—2,1	3,7	—4,8	1,1
Sektor práce:						
primární	—1,6	—1,5	—2,0	—0,5	—3,5	—0,9
sekundární	—1,0	—13,6	—4,7	—2,9	—8,5	—4,9
terciární	—16,4	—23,5	—16,7	—13,6	—12,0	—14,1
kvartérní	6,9	10,2	7,6	7,0	4,9	6,3
Věk						
25—29	20,4	20,7	22,3	—8,8	—6,6	—7,5
30—34	11,7	14,9	13,6	—4,2	0,4	—2,5
35—39	5,0	7,8	6,6	3,6	0,9	2,0
40—44	—2,4	—7,7	—4,6	5,7	6,4	6,0
45—49	—10,7	—6,9	—9,6	4,4	2,7	2,8
50—54	—25,8	—15,2	—22,0	5,5	—2,1	2,4
55—59	—27,5	—8,9	—19,6	6,6	5,1	8,0
Koeficienty beta						
Pohlaví	0,07	0,06	0,04	0,10	0,09	0,03
Sektor práce	0,17	0,25	0,17	0,17	0,19	0,17
Věk	0,35	0,25	0,32	0,15	0,14	0,13
Procento variance vyčerpané sledovanými faktory						
	20,4	17,9	16,3	11,8	13,9	7,7

Pramen: Šetření třídní a sociální struktury v ČSSR 1978.

skutečně dosáhli, přičemž posuzována je míra využití získané kvalifikace v jednotlivých skupinách. Uvedené odchytky od průměru jsou očištěny od vzájemných vazeb sledovaných členění a ukazují tedy, jaký je specifický vliv pohlaví, sektoru práce a věku na zkoumané vztahy. (7)

Pokud jde o míru plnění kvalifikačních požadavků, vystupuje do popředí právě *generační aspekt*. Zatímco nejmladší pracovníci splňují požadavky na vzdělání téměř stoprocentně, s věkem tato úroveň průběžně klesá, a to až na necelých 50 % ve skupině 50—54letých. Na rozhraní padesátky byl v době šetření také zaznamenán největší skok, který — historicky situováno — odpovídá generaci vstupující do ekonomické aktivity v období revolučního přelomu čtyřicátých a padesátých let, kdy do řídicích funkcí a duševních profesí

(7) Vedle výsledků mnohonásobné klasifikační analýzy, sledující specifické odchytky od průměru v jednotlivých kategoriích nezávisle proměnných, jsou v tabulce uvedeny další výsledky analýzy variance, totiž koeficienty beta (obdobu standardizovaných parciálních koeficientů v mnohonásobné regresi), měřící čistý vliv závisle proměnných, a celková vysvětlená variance. Podle ní vidíme, že uvedenými charakteristikami je určeno v mnohem větší míře plnění kvalifikačních požadavků než využití kvalifikace, a to především díky vlivu věkového členění.

přicházeli v masové míře příslušníci dělnické třídy, v souladu s formováním nové sociální struktury a širším pojetím kvalifikace potřebné pro tato místa. S rozvojem socialistického školství a rozsáhlou demokratizací vzdělávacích příležitostí se socialistická inteligence rekrutovala stále více z pracovníků splňujících jak politické, tak odborné předpoklady. Tento vývoj by se měl promítnout v rychlém nárůstu podílu odborníků splňujících kvalifikační požadavky na přelomu osmdesátých a devadesátých let (zhruba o 10 %) a poté v kontinuálním trendu, který by měl být nejpozději k roku 2010 uzavřen prakticky sto-procentním plněním dnešních požadavků. Doplnování kvalifikace v průběhu pracovní dráhy a realokace pracovníků v souladu s požadavky mohou tento proces značně urychlit, těžko však mohou vést k náhlému obratu. (8)

Výrazně odlišná je situace, sledujeme-li využívání odborného vzdělání. Věkové členění zde má váhu mnohem menší, přičemž necharakterizuje tolik minulý vývoj a další perspektivy, nýbrž vypovídá spíše o specifickém *průběhu pracovní dráhy*. V obou skupinách vzdělání podprůměrně využívají kvalifikaci pracovníci v prvním desetiletí ekonomické aktivity. U středoškolsky vzdělaných osob pak následuje plynulý vzestup, u pracovníků s vysokoškolským vzděláním se setkáváme s některými výkyvy, které mohou být způsobeny historicky přechodnými momenty (popř. i náhodnými odchylkami danými malou velikostí zkoumaného souboru). Podíl pracovníků, kteří využívají získanou kvalifikaci, se mezi jednotlivými věkovými skupinami mění daleko méně, což vede k hypotéze o relativní stabilitě zjištěného průřezového obrazu: uvedená diferenciace se bude zřejmě i nadále reprodukovat, byť na zvyšujícím se průměru.

V uvedených aspektech vztahu mezi skutečným a požadovaným vzděláním je tedy třeba věkové členění interpretovat odlišně. U plnění kvalifikačních požadavků indikuje spíše historicky zakotvený reprodukční proces, zatímco u míry využití daného kvalifikačního potenciálu upozorňuje spíše na reprodukci cyklického typu. Proto také prakticky nenacházíme podobnost mezi plněním kvalifikačních požadavků a využíváním kvalifikace v jednotlivých věkových skupinách.

Výraznou podobnost obou sledovaných vztahů však zjišťujeme v členění podle ekonomických sektorů. Za první, váha sektorového členění a odchylky od průměru jsou v obou sledovaných aspektech velmi blízké. Za druhé, což je poněkud překvapující, z obou hledisek jsou si všechny sektory podobné v tom smyslu, že tam, kde je nižší míra splnění kvalifikačních požadavků, je nižší i míra využití kvalifikace a naopak. Vytváří se výrazný protiklad mezi odvětvími terciéru (doprava, spoje, obchod a služby), zčásti pak i průmyslu a stavebnictví, kde vedle vysokého podílu pracovníků nesplňujících předepsané vzdělání působí i relativně nejvíce těch, jejichž dosažená kvalifikace není využita, a mezi odvětvími kvartéru (školství, zdravotnictví, kultura a správa), kde je naopak jak vysoká míra naplnění požadavků, tak vysoká míra využití kvalifikace.

V tomto případě bychom měli hledat vysvětlení ve specifickém obsahu práce a povaze řízení v jednotlivých ekonomických sférách, které určují „tlak“ na soulad požadované a skutečné kvalifikace, působící v obou směrech. Tyto momenty mohou působit ještě dlouhou dobu, nicméně spolu s hlubokými proměnami průmyslové výroby a obslužných činností budou i tyto oblasti podrobeny

(8) Podle statistických šetření duševních pracovníků se v letech 1978–1983 zvýšil podíl adekvátně obsazených funkčních míst s požadovaným středoškolským vzděláním z 69,4 % na 73,6 % a s požadovaným vysokoškolským vzděláním z 62,1 % na 65,2 %.

stejným kritériím jako školství, zdravotnictví, věda a kultura, dříve téměř výlučné domény inteligence. V úvahu zde ovšem musíme přibrat i skutečnost, že právě v sekundárních a terciárních odvětvích byly nominální požadavky vyššího vzdělání stanoveny s určitým předstihem, jehož výrazem je pak nižší tlak na respektování stanovených požadavků.

Sledujeme-li tedy vztah mezi požadovaným a skutečným vzděláním v minulosti a předvídáme-li jeho další vývoj, nemůžeme vycházet z mechanického poměřování počtu míst s určitými požadavky a pracovníků s určitým vzděláním ani stanovovat jednoduché agregátní závislosti. I při zavedení indikátorů extrapolujících růst vzdělanostní úrovně je třeba v hodnocení stavu a projekcích vývoje počítat s kvalitativně odlišnými *typy reprodukce*, z nichž jsme v naší analýze naznačili tři: reprodukce zakotvená v historickém čase (a tedy přechodná), reprodukce zakotvená v cyklu pracovní dráhy (a tedy opakující se na rostoucí průměrné úrovni) a reprodukce založená ve specifických charakteristikách jednotlivých ekonomických sektorů a odvětví (a tedy s momenty relativní stability i historické dynamiky, spjaté s pronikáním vědeckotechnického rozvoje do celé ekonomiky).

Druhé hledisko,

na něž bychom chtěli upozornit, se týká provázanosti různých stránek sociálně ekonomické struktury. Do pracovního procesu člověk vstupuje jako jedinec, avšak nejen „sám za sebe“, ale také jako nositel různých sociálních určení, reprezentant prostředí, z něhož vyšel, jako člen rodiny. Právě na rodině lze toto hledisko ilustrovat velmi konkrétně. V ekonomických analýzách se často podceňuje skutečnost, že chování člověka jakožto pracovníka či spotřebitele je určeno do značné míry jeho rodinnou situací a že reálnou jednotkou rozhodování v oblasti dispozice časem, energií a penězi je spíše domácnost než jedinec. Ani v sociologii rodiny nebylo pohříchu doposud učiněno mnoho, aby byla ukázána ekonomická relevance této přirozené reprodukční jednotky. Spíše než se silami jedince bychom měli kalkulovat s kapacitou manželského páru, která se mění pod tlakem nároků péče o děti, a je různě rozdělována v aktivitě partnerů [Možný 1983].

Dokumentovat tuto skutečnost není snadné, a to z několika důvodů. Za prvé, statistická šetření sledují buď jednotlivce, nebo domácnosti, a to nezávisle na sobě. Typickým příkladem je oddělení mzdové a příjmové statistiky, (9) z jejichž výsledků nelze zjistit, jak se výdělek jedince promítá do příjmové úrovně rodiny — či naopak, do jaké míry mohou potřeby rodiny ovlivňovat výkonové orientace jejích ekonomicky aktivních členů. Dokonce i tam, kde je jednotkou zjišťování domácnost, jsou data „individualizována“ přepočtem na jednu osobu, takže rozhodující kontext hospodaření se ztratí. Není těžké dokázat, že například příjem na hlavu je velmi nepřesným indikátorem spotřebních dispozic domácností. Za druhé, jde-li nám o reálné souvislosti rozhodování o rozsahu a intenzitě pracovního zapojení, není možné se zabývat peněžními a časovými hledisky samostatně. Manželský pár zvažuje svoji celkovou časovou bilanci a pracovní kapacitu, přičemž i v rámci dominantního modelu rodiny s oběma zaměstnanými manžely zůstává značné pole pro rozhodování o tom, kolik a čím úsilí bude kterým směrem orientováno. Týká se to nejen sa-

(9) Diferenciace mezd je u nás sledována v tzv. květnových (resp. listopadových) šetřeních, opírajících se o výkazy vyplňované v podnicích, zatímco údaje o diferenciaci příjmů pocházejí z mikrocensových šetření, opírajících se o evidenci příjmů v domácnostech. Mikrocensy v zásadě dovolují sledovat celý proces tvorby příjmů domácností, počínaje individuálními pracovními příjmy, této možnosti však nebylo doposud využito.

Tabulka 2. Analýzy variance dvou hodnotových orientací (v % vyčerpané variance)

Nezávisle proměnné	Vědět o pokrocích ve vědě a technice	Dosáhnout maxima v oboru
Faktory společně	9,9	7,3
v tom:		
pohlaví	2,5	0,5
vzdělání	3,6	3,9
sektor práce	0,6	0,7
věk	0,3	0,9
Interakce mezi faktory celkem	3,5	2,2
v tom:		
vzdělání—sektor práce	1,8	0,6
vzdělání—věk	0,9	0,3
sektor práce—věk	0,5	0,4
Kovariáty společně	3,1	3,9
v tom:		
tvořivost práce	0,8	1,0
duševní nároky	0,7	1,4
nervové nároky	0,1	0,6
nároky na kontakty s lidmi	0,3	0,1
Celkem vysvětleno	16,5	13,4

Pramen: Výzkum *Diferenciační procesy a perspektivy rozvoje naší společnosti*.

motného zapojení do společenského pracovního procesu, ale i úspor z tradičního vedení domácnosti, přínosu doplňkového hospodářství, vedlejších příjmů apod. Zachycení celého tohoto kontextu na makroúrovni není jednoduché a vyžaduje organické propojení údajů o příjmech a časové struktuře, popřípadě i o spotřebě. To všechno jsou však úkoly, které by bylo na současné bázi statistických informací a sociologických metod v zásadě možné řešit. Nepoměrně obtížnější je zkoumat třetí okruh souvislostí, který se týká kvalitativních momentů ve formování, využívání a rozvoji pracovních sil, samotné *intenzity pracovního zapojení*. Tyto otázky se totiž vymykají možnostem statistického zjišťování a lze je jen s velkou přibližností zachytit v postojových šetřeních.

Uvedme pro ilustraci, do jaké míry souvisí některé charakteristiky orientace na práci a kvalifikaci se základními rysy pracovníků. Z řady hodnotových postojů, sledovaných ve výzkumu *Diferenciační procesy a perspektivy rozvoje naší společnosti*, jsme vybrali dva, které poměrně nejlépe indikují vztah k práci a jsou nejvíce diferencovány podle postavení v pracovním procesu. (10) Důležitost doplňování vědeckotechnických znalostí, stejně jako snahu dosáhnout maxima ve svém pracovním oboru, zdůrazňují více muži než ženy a přirozeně osoby s vyšším vzděláním více než méně vzdělané. Svoji roli zde hraje sektor práce (zejména ve prospěch odvětví kvartéru) a také věková struktura (ve prospěch osob ve středním a starším věku). Analýzy variance uvedených postojů, jejichž základní výsledky jsou uvedeny v tabulce 2, (11) však ukázaly, že základní charakteristiky jedinců vysvětlují jen malou část z celkové variability orientace na práci a na znalosti, že jejich podmíněnost je mnohem složitější a hlubší. Nepůsobí zde zdaleka jen demografická situace a vzdělanostní úroveň, ale také konkrétní obsah a podmínky práce (které částečně ještě do analýz zahrnujeme), osobnostní rysy apod. Podle výsledků je rovněž zřejmé,

že jednotlivá hlediska působí méně jakožto samostatné faktory a více jako složitější syndromy charakteristik. Do analýzy kvalitativních momentů v účinnosti pracovních sil musíme tedy zahrnout široký okruh aspektů demografické, sociální, ekonomické a psychologické povahy, které teprve ve svém společném působení ovlivňují stupeň interiorizace práce jako životní hodnoty a tím i míru individuální angažovanosti v pracovním procesu.

Třetí hledisko

se týká právě „subjektivního obsahu“ kategorie pracovních sil. O subjektu práce a společenského rozvoje se oprávněně hovoří stále více, zejména vzhledem k rostoucímu důrazu na kvalitativní momenty výroby a intenzivní cesty jejího rozvoje. (12) Nejde přitom o „subjektivizaci“ nebo dokonce „psychologizaci“ výrobních činitelů, nýbrž o výraz nutného posunu od vnějších charakteristik pracovních sil k charakteristikám vnitřním, jež lépe odrážejí možnosti jejich přínosu a reálnou diferencovanost spjatou s úrovní schopností a jejich využíváním.

Se složitostí výrobního procesu, s technickým vybavením a rostoucí náročností na kvalitu a efektivnost dosahovaných výsledků roste podíl a důležitost tvůrčí a samostatné práce, jejíž některé momenty se uplatňují na stále nižších úrovních. Proto roste i význam toho, jak je člověk pro práci kvalifikován či jinak disponován, jaký má k ní vztah, jak mu záleží na jejích výsledcích, jak se v ní cítí využit a stimulován pro osobní rozvoj. Takové vlastnosti můžeme považovat za subjektivní jen velmi podmíněně — ve skutečnosti jde o rysy velmi objektivní, které nabývají na váze jakožto faktory konečného výrobního efektu. Subjektivní jsou ovšem potud, pokud zůstává hlavním nositelem a zprostředkovatelem potřebných informací jednotlivý pracovník. Jeho výpověď, na niž jsme odkázáni, je vždy nějakým způsobem zkreslená, nicméně zachycuje často mnohem konkrétnější rysy využití kvalifikace než statistické šetření, založené na apriorní klasifikaci pracovních míst a k nim předepsaného vzdělání.

Jako příklad můžeme ukázat některé výsledky uvedeného výzkumu, kde jsme mohli sledovat celkem čtyři dimenze uplatnění jednotlivce v pracovním procesu, které zhruba sledují postup od rozměrů objektivních k subjektivním. Byly to: 1. využití vzdělání a kvalifikace podle statistické terminologie, tj. vyplývající z porovnání vzdělání požadovaného a skutečně dosaženého; 2. subjektivní výpověď o využití kvalifikace (odpovědi na otázku „Uplatníte v současném zaměstnání dostatečně svoji kvalifikaci?“); 3. subjektivní pocit využití schopností (odpovědi na otázku „Máte pocit, že v práci, kterou vykonáváte, jsou dostatečně využity Vaše schopnosti a osobní předpoklady?“); 4. spokojenost se zaměstnáním (odpovědi na otázku „Když se zamyslíte nad svým současným zaměstnáním, odpovídá Vaším představám o dobré práci?“).

(10) Uvedený výzkum realizoval ÚFS ČSAV v roce 1983 na souboru 1030 dotázaných, reprezentujících ekonomicky aktivní populaci ČSR. Z baterie hodnotových orientací jsme vybrali položky „vědět o nejnovějších pokrocích ve vědě a technice“ a „dosáhnout špičkové úrovně ve svém oboru“.

(11) Do analýzy variance vstupují kategorizované proměnné jakožto „faktory“, přičemž se odlišuje jejich společné a samostatné působení od vlivu jejich interakcí, a kontinuální proměnné jakožto „kovariáty“, s nimiž se pracuje stejně jako v regresní analýze.

(12) „Studium subjektivního faktoru ekonomiky, jímž se zabývá sociologie, pomáhá osvětlovat a regulovat sociální procesy v národním hospodářství. Projevuje se to zkoumáním četných ukazatelů, mezi nimiž nejdůležitější jsou zlepšování pracovních podmínek, zvyšování spokojenosti dělníků, jejich způsobilosti, schopnosti a připravenosti k tvůrčí práci, spojení osobních, kolektivních a společenských zájmů, výrobních a nevýrobních činností atd.“ [Blížnakov 1983 : 393].

Tabulka 3. Regresní analýza závislosti spokojenosti v práci („odpovídá vykonávaná práce představám o dobrém zaměstnání?“) podle úrovně vzdělání*)

Nezávisle proměnné	„Hrubé“ závislosti (Pearsonovy korelační koeficienty)			„Čisté“ závislosti (parciální regresní koeficienty beta)		
	Z	S	V	Z	S	V
Charakteristiky práce:						
fyzická namáhavost	—0,12	—0,12	—0,01	—0,08	0,04	—0,04
duševní náročnost	0,02	0,19	0,12	0,03	—0,01	0,04
náročnost na nervy	—0,10	0,12	0,06	—0,04	0,00	—0,04
jednotvárnost	—0,14	—0,30	—0,21	—0,05	—0,21	0,05
tvořivost	0,10	0,11	0,30	0,05	—0,02	0,14
míra kontaktů s lidmi	0,05	0,30	0,10	0,03	0,29	0,07
míra využití techniky	0,19	0,14	0,15	0,05	0,07	0,06
Spokojenost:						
s uplatněním kvalifikace	0,33	0,30	0,43	0,10	0,00	0,02
s využitím schopností	0,44	0,48	0,58	0,24	0,22	0,12
s platem	0,38	0,32	0,38	0,23	0,17	0,29
s prací nadřazeného	0,33	0,41	0,52	0,11	0,04	0,36
s vedením závodu	0,35	0,40	0,35	0,11	0,10	—0,10
Shoda požadovaného a dosaženého vzdělání						
	0,06	0,10	0,21	0,00	—0,04	0,06
Demografické charakteristiky:						
pohlaví	0,09	—0,20	—0,04	0,11	—0,08	—0,01
věk	0,00	0,00	—0,14	0,01	0,04	—0,02
Procento vyčerpané variance				35,4	43,8	50,5

Pramen: Výzkum *Diferenční procesy a perspektivy rozvoje naší společnosti*

*) Rozlišeny jsou tyto skupiny vzdělání: základní (Z) včetně vyučených osob, úplné střední všeobecné a odborné (S) a vysokoškolské (V).

Všechny tyto dimenze jsou navzájem provázány, avšak již vztah mezi objektivním využitím kvalifikace a jeho subjektivním hodnocením je poměrně volný (Pearsonův korelační koeficient 0,3), přičemž význam objektivního využití kvalifikace pro splnění představ o dobré práci je již zcela zanedbatelný (koeficient 0,09). Celkově jsou mnohem silněji propojeny „subjektivní dimenze“ práce uvedené v položkách 2—4. Význam objektivního využití kvalifikace pro subjektivní hlediska roste sice s úrovní vzdělání, zůstává však stále na nízké úrovni.

Je jasné, že identifikaci s prací (která se objektivně projevuje v kvalitě výkonu, v pracovní angažovanosti, v míře stability zaměstnání) lépe vysvětlujeme faktory subjektivními než objektivními. To je však dáno tím, že je podmíněna velkým množstvím příčin, které je obtížné současně zachytit objektivními indikátory a navíc ještě zjistit jejich relaci k velmi rozmanitým individuálním vlohám, zájmům a aspiracím. Snazší je, „rozložit“ subjektivní identifikaci s prací do spektra dílčích postojů a satisfakcí, které nám dovolí blíže nahlédnout do struktury její determinace.

V tabulce 3 uvádíme charakteristiky závislosti spokojenosti s prací 1. na některých rysech vykonávané práce (jak je hodnotí sám dotázaný), 2. na spokojenosti s některými jejími aspekty. Pro porovnání byl do analýzy zařazen znak sledující míru shody požadované a skutečné kvalifikace (tak jak je sle-

dována ve statistických šetřeních) a pro kontrolu rovněž základní demografické charakteristiky. Jak se ukazuje, již na základní rozlišovací úrovni vzdělání se struktura podmíněností sledovaného jevu značně různí. U osob se základním vzděláním (včetně vyučení) vystupuje do popředí spokojenost s využitím schopností a s výší odměny, přičemž charakteristiky vykonávané práce mají jen zanedbatelnou váhu, mimo jiné i vzhledem k jejich menší variabilitě u manuálních profesí. Na úrovni středoškolského vzdělání, kde je obsah práce mnohem diferencovanější, se vedle subjektivního pocitu využití schopností a spokojenosti s platem prosazují velmi výrazně dvě charakteristiky práce, totiž míra její rozmanitosti a skutečnost, jak bohatá je na kontakty s lidmi. Pro vysokoškolsky vzdělané pracovníky je charakteristické, že jejich spokojenost v zaměstnání závisí na stupni tvořivosti vykonávané práce a především pak na kvalitě řízení na daném pracovišti.

Uvedeným způsobem tak lze sondovat strukturu podmíněností „subjektivního faktoru“ společenské produkce a její reálnou diferencovanost nejen podle kvalifikační úrovně, ale i podle odvětví národního hospodářství, věkových kategorií apod. Můžeme sledovat, jak diferencovaně působí materiální stimulace, kvalita řízení na různých úrovních, subjektivní identifikace s prací na celkovou spokojenost a zprostředkovaně tak i na kvalitu individuálního pracovního výkonu. Poznání podstatných faktorů ovlivňujících aktivitu pracovníků v celém jejich širokém spektru je o to důležitější, že jen některé z nich lze přímo řídit a plánovat. Jiné, a často právě ty nejvýznamnější, lze ovšem nepřímo ovlivňovat vytvářením vhodných podmínek, podchycením „latentních struktur“. Právě k tomu je třeba vytvořit předpoklady v poznání, které spojuje informace ekonomického, sociologického i psychologického charakteru, které využívá metodologického přínosu všech společenskovědních disciplín.

3. Možnosti a předpoklady dalšího rozvoje

Uplatnění sociologie v ekonomické praxi není ničím novým a v minulém období bylo v tomto směru dosaženo značného pokroku, především na úrovni podniků. Podniková sociologie dokázala přispět k řešení řady konkrétních otázek stabilizace pracovních sil, rozvoje pracovních kolektivů, tzv. nehmotných faktorů ekonomického růstu apod. Naplnění požadavků současné vývojové etapy klade nové závažné úkoly. Naznačili jsme zde jen tři z mnoha možných směrů sociologické analýzy pracovních sil na makrospolečenské úrovni, jež spočívají ve využití generačního pohledu, zhodnocení sociálně demografického kontextu a výzkumu subjektivního potenciálu. Sociologického přístupu a informací lze však využít v mnohem širším rozsahu k obohacení našich poznatků o pracovních silách, k pochopení jejich struktury a dynamiky, a to jak při využívání existujících rezerv (pro potřeby aktuálního řízení a krátkodobého plánování), tak při odhalování vývojových zákonitostí (pro potřeby dlouhodobého plánování a prognózování).

Ke splnění tohoto úkolu je třeba vytvářet odpovídající podmínky v datové bázi. To se týká v první řadě propojování ekonomické a sociální statistiky, především v rámci výběrových šetření. Příjmová šetření (mikrocensy) a rodinné účty jsou doposud využívány pro evidenci vývoje v životní úrovni pojeté pouze jako „výstup“ ekonomických procesů, jak to odpovídalo extenzivní fázi rozvoje. Přitom už v jejich dosavadní podobě (na základě zjišťovaných charakteristik) by bylo možné analyzovat vazby a propojení mezi oblastí pracovní profesí a oblastí příjmů a spotřeby. Praxe zpracování těchto dat je zatím taková, že výsledky jsou členěny pouze podle společenských skupin a různých demografických charakteristik, že se například nevyužívá evidova-

ných charakteristik o vzdělání a profesní kategorii. Další možnosti by se otevřely obohacením „identifikační části“ těchto šetření o podrobnější popis práce, údaje o pracovišti, o využití kvalifikace apod. Zvážit je třeba i zařazení některých postojů z oblasti práce, jako je tomu v rámci šetření rodinných účtů, kdy je soubor zpravodajských domácností používán ke zjišťování některých názorů z oblasti spotřeby. Jde o to, využít předností výběrových šetření z hlediska možného rozsahu zjišťovaných údajů, který je nesrovnatelně větší než u statistiky založené na výkazech, resp. v případě údajové základny organizací. Tak by bylo možné překlenout mezeru mezi společensky reprezentativními, avšak obsahově poměrně chudými výzkumy velkého rozsahu a sociologickými výzkumy podniků (popř. resortů), s širokým informačním záběrem, avšak minimálními možnostmi zobecnění.

Rozsáhlá a reprezentativní datová základna je podmínkou nutnou, zdaleka však ne postačující. Proto druhým závažným směrem je neustálé zdokonalování našich schopností ekonomického zhodnocení společenskovedního poznání, ekonomické interpretace sociologických poznatků. Pouze jednota teoreticko-metodologického přístupu umožnila Marxovi, aby pronikl k samotnému jádru společenské reality a vývoje, k totožné podstatě ekonomické a sociální struktury, která je ztělesněna ve výrobním způsobu, určujícímu charakter produkce, rozdělování i spotřeby materiálních hodnot a tím vůbec života společnosti — „jakým způsobem lidé vyrábějí, takovým i žijí“. Není jistě snadné respektovat tento princip v současné době, kdy i sama sociologie se rozvíjí v řadě samostatných oborů, s vlastním metodickým aparátem a informační výbavou, s často esoterickou terminologií, vytvářející komunikační bariéry. Mnohem složitější než realizovat sociologický výzkum je dovést jeho výsledky a závěry, které se zpravidla týkají jen úzkého výseku sociální reality, do podoby prakticky využitelné v ekonomickém řízení, plánování a prognózování. Existence jednotlivých oborů sociologie má své oprávnění jen tehdy, nevede-li k úplné izolaci dílčích aspektů společenského života nebo k tomu, že určitý sociální jev je považován za výhradní doménu některého z nich. Je podstatný rozdíl v tom, definujeme-li předmět některé společenskovední disciplíny zvláštností jejího metodického přístupu, který zvyšuje citlivost vůči určitým stránkám společenských jevů, nebo když jej vymezujeme věcně určenou oblastí reality.

Přes hojnost literatury, která je ze strany ekonomů i sociologů věnována vztahům mezi oběma obory a definicím jejich postulované symbiózy, se nedomníváme, že je nezbytné konstituovat a rozvíjet ekonomickou sociologii jako nějakou samostatnou disciplínu — pokud jí nebudeme rozumět tradiční komplex sociologie práce, podniku a průmyslu [Kohout 1967]. Zřetel k ekonomickým hlediskům a potřebám by měl proniknout sociologií v celé rozvětvené struktuře jejích zájmových oblastí, míra jeho uplatnění by měla být jedním z prvořadých kritérií společenského přínosu tohoto oboru jako celku. Zároveň se ovšem na druhé straně musí rozšiřovat hranice ekonomické analýzy směrem k sociálním zdrojům, souvislostem a důsledkům ekonomického růstu, směrem ke komplexně pojaté *společenské efektivnosti*. (13)

(13) Na nutnost začlenění společenské či sociální efektivnosti do kritériálních funkcí socialistického systému plánování poukazuje F. Kutta. V souvislosti se společenským rozvojem bude stále větší díl v informačním systému plánování připadat na „nehodnotové“, sociální ukazatele [Kutta 1976 : 120n].

(14) Rozvoj komplexních informačních soustav, kombinujících datové zdroje a typy informací a umožňujících modelové zpracování údajů, je v tomto směru významným počátkem [Illner, Foret 1980].

Ani problematika pracovních sil, kterou jsme se zde podrobněji zabývali, není předmětem jen jedné společenskovědní disciplíny. Ekonomie a sociologie, ale také demografie a sociální psychologie přinesly řadu závažných poznatků týkajících se jejich vývoje, obsahu i „vnějších souvislostí“. Otevřenou otázkou ovšem zůstává propojení, integrace jednotlivých dílčích analýz, kterou není možné uskutečnit pouhým přiřazováním jednostranných hledisek ani ponechávat na konečné, interpretační fázi vyhodnocení přínosu jednotlivých pohledů. Jde o to, aby od samého počátku, tj. již v teoretické koncepci a metodice různých šetření, ve způsobu analýzy a samozřejmě pak i v interpretaci jejich výsledků byla respektována *mnohorozměrnost a mnohovýznamnost* kategorie pracovních sil, včetně jejich širších společenských souvislostí. Naplnění takového požadavku jistě není úkolem, který lze splnit v krátké době. (14)

Není pochyb o tom, že spolu s posilováním intenzifikačního procesu se sociální sféra stává stále důležitějším zdrojem ekonomického rozvoje. Aplikace této teze v konkrétních rovinách a směrech, v reálné daných souvislostech však není lehká a staví se jí do cesty mnoho bariér teoreticko-metodologického i prakticko-realizačního charakteru. Úkolem sociologie je nejen přinášet potřebné poznatky, ale také přispívat ke změně zavedených přístupů v řízení a organizaci ekonomického života, v myšlení řídicích pracovníků a společenském vědomí všech pracujících. Tak to odpovídá jejímu specifickému poslání v podmínkách budování rozvinuté socialistické společnosti, které je protipólem jejímu pojetí jako čisté, akademické disciplíny.

Literatura

- Bliznakov, P.: *Sociologie a ekonomika*. Sociologický časopis 1983, č. 4.
Gorbačov, M.: *Zpráva o svolání řádného XXVII. sjezdu KSSS a úkolech spojených s jeho přípravou a uskutečněním*. Rudé právo, 24. 4. 1985.
Hartl, J.: *K otázkám kolektivismu dělnické třídy*. Sociologický časopis 1983, č. 1.
Charvát, F.: *Teorie sociální struktury a struktura sociálních teorií*. Praha, Svoboda 1975.
Illner, M. — Foret, M.: *Sociální ukazatele*. Praha, Svoboda 1980.
Klacek, J. — Toms, M.: *Pracovní síla a modelování reprodukčního procesu*. Praha, Academia 1976.
Kalinová, L.: *Máme nedostatek pracovních sil?* Praha, Svoboda 1979.
Kohout, J.: *Sociologie a řízení ekonomiky*. Praha, Práce 1967.
Kulha, F.: *Systém řízení sociálních procesů*. Praha, Svoboda 1976.
Lenin, V. I.: *Spisy 1*. Praha, Svoboda 1951.
Marx, K.: *Kapitál I*. Praha, SNPL 1956.
Možný, I.: *Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů*. Brno, UJEP 1983.
Robinson, W. S.: *Ecological correlations and the behavior of individuals*. American Sociological Review 1950, č. 4.
Štětka, K.: *Statistické šetření o mzdách pracovníků vybraných organizací na magnetických páskách*. Ekonomika práce 1984, č. 3.
Tenzer, O. a kol.: *Úvod do metody myšlení pro ekonomy*. Praha, Svoboda 1972.

Резюме

И. Вечерник: Социологический анализ экономических процессов: на примере рабочей силы

Подходы и выводы политической экономии и социологии необходимо максимально увязывать в интересах их использования для интенсификации народного хозяйства, активизации субъективного фактора экономического развития. На примере рабочей силы показаны некоторые типы анализов, которые характерны скорее для социологии, но могут существенно обогатить экономическое познание. Это конкретно использование генерационной и возрастной оптики для предвидения динамики рабочей силы с точки зрения ее квалификационного потенциала, затем оценка более широкого социально-демографического контекста для мобилизации трудовой активности и наконец, вклад исследований общественного сознания в установление субъективного потенциала рабочей силы. Обнаруживается, сколь многогранной и многозначной является категория рабочей силы, насколько комплексными являются ее взаимосвязи.

Условием дальнейшего использования социологических подходов является обогащение базы данных в направлении охвата более широкого круга аспектов, изучаемых в статистических обследованиях, а также усовершенствование способностей экономической интерпретации социологических данных. Учет экономических потребностей должен проникнуть во все сферы интереса социологии и в то же время необходимо расширять рамки экономического анализа в направлении социальных ресурсов и взаимосвязей экономического развития, комплексно понимаемой общественной эффективности процесса воспроизводства.

Summary

J. Večerník: Sociological Analysis of Economic Processes: Labour Power as an Example

Approaches applied in and findings obtained by economy and sociology must be interlinked to the highest possible degree in behalf of their application in intensifying national economy, in activating the subjective factor of economic development. The example of labour power is used to demonstrate some types of analyses which are more or less specific for sociology but can significantly enrich economic cognition. These involve the application of the generation and age aspects in forecasting the dynamics of labour power from the point of view of their qualification potential; the evaluation of the broader sociodemographic context in the mobilization of working activity; and finally the contribution of social-consciousness research in ascertaining the subjective potential of labour power. It is coming to light how multilateral and multivalent the category of labour power is, how complex its implications are.

A precondition of the further application of sociological approaches is, on the one hand, the enrichment of the data basis in the direction of involving a broader range of viewpoints followed in statistical investigations, and, on the other hand, the improvement of the capacity for an economic interpretation of sociological findings. The consideration for economic needs must penetrate sociology in all its interest areas, and, at the same time, it is necessary to expand the limits of economic analysis in the direction of the social sources and implications of economic development, towards a complexly conceived social effectiveness of the reproduction process.